

ลักษณะวิธีอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธ ตำบลหน้าถ้ำ จังหวัดยะลา

Approaches to Cultural Heritage Conservation of the Buddhist Community in Natham Subdistrict, Mueang District, Yala Province

ปัญญา เทพสิงห์ (Punya Tepsing)¹

Received: June 5, 2018

Revised: August 2, 2018

Accepted: September 21, 2018

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะวิธีอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธ ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา โดยใช้ระเบียบวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลทั้งเอกสารและภาคสนาม โดยการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก จากผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 18 คน เป็นพระสงฆ์ ชาวบ้านในตำบลหน้าถ้ำและใกล้เคียง และเจ้าหน้าที่รัฐ นำข้อมูลมาตรวจสอบสามเส้าและวิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนาวิเคราะห์ มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธในที่นี้กำหนดเป็นโบราณสถานวัดหน้าถ้ำ ซึ่งภายในมีพระพุทธรูปไสยาสสมัยศรีวิชัย จากการศึกษารูปแบบการอนุรักษ์พบว่า มี 5 รูปแบบ ได้แก่ 1) การร่วมกิจกรรมเพื่อสืบทอดประเพณี ดังเช่นพิธีการบนบาน การทรมผ้าพุทธไสยาส และการเวียนเทียนรอบพระพุทธรูปไสยาส 2) การถ่ายทอดวัฒนธรรมชุมชนแก่ผู้อื่น ทั้งในและนอกระบบการศึกษา 3) การรวมกลุ่มตั้งศูนย์วัฒนธรรมชุมชน เพื่อเป็นแหล่ง

¹ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

รวบรวมมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น สื่อกกลางหรือหน่วยประสานด้านการท่องเที่ยว

4) การปกป้องพื้นที่วัฒนธรรม จัดชุดรักษาการณ์เมื่อมีกิจกรรมและเวรยามกลางคืน และ 5) การรักษาสิ่งแวดล้อมพื้นที่วัฒนธรรม ส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยทุกรูปแบบ มีหน่วยงานรัฐช่วยเหลือ นโยบายของรัฐที่ต้องการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ มรดกวัฒนธรรมแบบพึ่งตนเองสำหรับพื้นที่นี้อาจเป็นเพียงอุดมคติ トラบไตที่ยังมี สถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ชาวพุทธซึ่งเป็นกลุ่มน้อยไม่อาจ ตอบสนองนโยบายได้เต็มที่

คำสำคัญ: การอนุรักษ์, มรดกวัฒนธรรม, ชาวพุทธ, ตำบลหน้าถ้ำ

Abstract

The objective of this study was to investigate the approaches to cultural heritage conservation of the Buddhist Community in Natham Sub-district, Mueang District, Yala Province using the qualitative research methods. Data were collected from related documents and field data were collected through observations and in-depth interviews with 18 key informants consisting of Buddhist monks, villagers in Natham Sub-district and adjacent area and public servants. The data were validated using triangulation and analyzed with descriptive analysis. The cultural heritage in this study referred to Wat Natham, a historical site housing Phra Buddha Saiyat, a reclining Buddha image of Srivijaya Period. Five approaches to conservation found in the study were as follows: 1) Participation in activities to inherit traditions such as a vow making rite, blanketing a robe over Phra Buddha Saiyat, and circumambulating Phra Buddha Saiyat; 2) Transferring community culture to others inside and outside the education system; 3) Establishing a community cultural center to be a place for local cultural heritage collections and a tourism coordination center; 4) Protecting the cultural area by establishing a protection squad to guard the place at night and when an activity is held; and 5) Environmental

protection for the cultural place and promoting it as a tourist attraction. All these approaches are government-supported as it is a government policy to encourage community participation in self-help cultural heritage conservation. Nevertheless, for this area, it is only an ideology; as long as the unrest remains in the three Southern border provinces, Buddhists, a minority group cannot fully fulfill the policy.

Keywords: Conservation, Cultural Heritage, Buddhist, Natham Sub-district

บทนำ

วัฒนธรรมจัดเป็นวิถีชีวิตและมรดกทางสังคม เป็นสิ่งที่ได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง มรดกทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งแสดงออกถึงการให้ความหมายและคุณค่าต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งของกลุ่มชนต่าง ๆ เป็นสัญลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชนทำให้เห็นถึงความแตกต่างกัน ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้สังคมมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มีกลุ่มไทยพุทธ และมุสลิม มรดกวัฒนธรรมไทยจัดเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของชาวไทยพุทธ แสดงออกผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมท่ามกลางคนส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นมุสลิม ปัจจุบันไทยพุทธในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งได้แก่ จังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส โดยเฉลี่ยมีเพียงร้อยละ 7 ของประชากรทั้งหมด (ThaiPBS, 2556) ในจำนวนซึ่งน้อยนี้พบว่า ชุมชนไทยพุทธหลายแห่งมีการแสดงออกถึงพลังร่วม เพื่อธำรงรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้อย่างเหนียวแน่น มองเห็นคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนและความยั่งยืนในอนาคต มรดกวัฒนธรรมชุมชนชาวพุทธ ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา เช่นเดียวกับแห่งอื่น ๆ ที่เห็นความสำคัญกับมรดกวัฒนธรรม สิ่งสำคัญมรดกวัฒนธรรมแห่งนี้ยังทำหน้าที่ยึดโยงชาวพุทธในชุมชนให้อยู่ร่วมกันได้ เหตุนี้การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธ ตำบลหน้าถ้ำ จึงมีความหมายสำหรับคนในชุมชน

ชุมชนชาวพุทธตำบลหน้าถ้ำส่วนใหญ่อาศัยอยู่รอบวัดหน้าถ้ำหรือวัดคูหาภิมุข ในตำบลมีทั้งชาวพุทธและชาวมุสลิม จำนวนประชากรมีทั้งสิ้น จำนวน 3,280 คน จำนวนหลังคาเรือนทั้งหมด 853 ครัวเรือน ในอดีตก่อนปี 2547 เฉพาะตำบลหน้าถ้ำ มีสัดส่วนไทยพุทธร้อยละ 80 ปัจจุบันมีประมาณร้อยละ 48 (สถิติปี 2560) ซึ่งการลดลงนี้

มิใช่จากสถานการณ์ความไม่สงบเท่านั้น แต่เป็นผลจากความนิยมมีบุตรน้อยของชาวพุทธด้วย ตำบลหน้าถ้ำประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) หมู่บ้านหน้าถ้ำ 2) หมู่บ้านบันนังลูวา 3) หมู่บ้านภูแอ๊ะเต๊ะ 4) หมู่บ้านหน้าถ้ำเหนือ สภาพพื้นที่ตำบลส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มระหว่างภูเขาสองแห่งคือ ภูเขากำปั่นและภูเขาหน้าถ้ำ มีทุ่งทำสาป (อดีตเรียกว่า ทุ่งกาโล) ตั้งอยู่ตรงข้ามกับภูเขาหน้าถ้ำ ในจำนวนนี้หมู่บ้านหน้าถ้ำมีบ้านเรือนชาวพุทธตั้งอยู่หนาแน่นที่สุด ในงานวิจัยนี้จึงเน้นขอบเขตพื้นที่ในหมู่บ้านหน้าถ้ำเป็นสำคัญ เศรษฐกิจสำคัญของชุมชนตำบลหน้าถ้ำขึ้นกับการเกษตร มีอาชีพทำนา ปลูกผลไม้ ทางการบางส่วน และอาชีพรับจ้าง (องค์การบริหารส่วนตำบลหน้าถ้ำ, 2560, หน้า 13-14) ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา มีมรดกวัฒนธรรมสำคัญคือ โบราณสถาน วัดคูหาภิมุข ซึ่งมีอายุกว่าเจ็ดร้อยปี ภายในวัดมีถ้ำหินปูนและมีพระพุทธรูปไสยาสน์หรือพระนอนตั้งแต่สมัยศรีวิชัย พระนอนองค์นี้มีลักษณะเด่นคือ มีพญานาคทอดตัวอยู่เหนือองค์พระ และแผ่พังพานปกอยู่เหนือเศียร พระกรขวาทอดข้อศอกออกไปข้างหน้า ตามแบบอินเดียโบราณ ห่างออกไปราว 1 กิโลเมตร มีภาพจิตรกรรมบนผนังถ้ำเป็นภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัย เบื้องซ้ายมีภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งเป็นแถว เบื้องขวาเป็นสาวกหรืออุบาสก อุบาสิกา นั่งประนมมือ พระพุทธรูปปางลีลา และผู้หญิงยืนเป็นหมู่ ซึ่งสันนิษฐานว่าเก่าที่สุดในภาคใต้ ซึ่งปัจจุบันได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติแล้วตั้งแต่ปี 2478 (หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น, 2539, หน้า 41) ในอดีตมีการพบเครื่องปั้นดินเผา แสดงให้เห็นว่าชุมชนนี้เป็นแหล่งโบราณคดีอันเก่าแก่แห่งหนึ่งในภาคใต้ มีเขาหินปูนหรือเพิงผาหน้าถ้ำ ซึ่งสะท้อนถึงการก่อพิธีกรรมของชุมชนละแวกนี้ อันถือได้ว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โบราณสถานแห่งนี้ไม่เพียงมีคุณค่าระดับชาติเท่านั้น แต่มีคุณค่าต่อชุมชน โดยเฉพาะชุมชนชาวพุทธ ซึ่งช่วยกันปกป้องรักษามายาวนาน ปัจจุบันชาวพุทธมีจำนวนลดลงมากสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบตั้งแต่ปี 2547 ทำให้ชาวพุทธรวมตัวเพื่อช่วยกันรักษามรดกวัฒนธรรมของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ให้สูญสลายตามกาลเวลา ชาวบ้านหน้าถ้ำมีความภาคภูมิใจในความเป็นมาของชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ มีการจัดงานเทศกาลประเพณีอย่างต่อเนื่อง เห็นคุณค่าของวัดที่เป็นมรดกตกทอด จึงได้ร่วมกันช่วยเหลือด้านการจัดการ ร่วมอนุรักษ์ ศึกษาศิลปวัฒนธรรม สืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างเป็นกระบวนการ โดยถือเป็นการกิจของคนที่ศรัทธาต้องให้ความร่วมมือ มีส่วนร่วมในการนำเสนอวัฒนธรรมของตนให้สืบทอดต่อไป ด้วยพลังอันเข้มแข็งปัจจุบันชุมชน

หน้าถ้าได้รับการคัดเลือกจากหน่วยงานภาครัฐ โดยกระทรวงวัฒนธรรมเลือกสรรให้ชุมชนนี้เข้าร่วมโครงการศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชของจังหวัดยะลา ซึ่งดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน

ลักษณะวิธีการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธ ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา จึงน่าสนใจ เป็นการแสดงพลังชุมชนซึ่งต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการวัฒนธรรมที่ตนเองเป็นเจ้าของ ขณะเดียวกันแสดงถึงการสนับสนุนตามนโยบายของรัฐ ที่ต้องการให้ชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทต่อการอนุรักษ์วัฒนธรรม สอดคล้องกับพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2551, หน้า 32) ที่ระบุให้สภาองค์กรชุมชนตำบลส่งเสริมและสนับสนุนสมาชิกองค์กรชุมชนอนุรักษ์หรือฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมอันดีของชุมชนและของชาติ โดยร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานของรัฐในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ที่จะเป็นประโยชน์กับชุมชนและประเทศชาติ อย่างไรก็ตามชาวพุทธในจังหวัดยะลาซึ่งเป็นหนึ่งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีบริบทชุมชนต่างจากภูมิภาคอื่น ทั้งยังประสบปัญหาภัยกับสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ชาวพุทธซึ่งค่อย ๆ ลดจำนวนลงมีโอกาสถูกเบียดขับจากกลุ่มชนที่มีพลังมากกว่า จึงมีความน่าสนใจในประเด็นที่ว่า ชาวพุทธในตำบลหน้าถ้ำมีลักษณะวิธีอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของตนอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาลักษณะวิธีอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธ ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา

การทบทวนวรรณกรรม

การอนุรักษ์วัฒนธรรมมีลักษณะวิธีที่หลากหลาย ตามบทบาทหน้าที่แต่ละองค์กร สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2553) เห็นว่า สภาวัฒนธรรมตำบลมีความใกล้ชิดกับชุมชน และมีโครงสร้างการบริหารงานที่ชัดเจน ควรสนับสนุนเป็นแกนนำในการรวมกลุ่มสร้างเครือข่ายด้านวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ อันได้แก่ 1) การวิจัยและพัฒนาวัฒนธรรม 2) การอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรม 3) การถ่ายทอด เผยแพร่

แลกเปลี่ยนและส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรม 4) การเสริมสร้างความเป็นเลิศทางวัฒนธรรม ผ่านการจัดคณะทำงานในกลุ่มต่าง ๆ ในงานเขียนของวีระ โรจน์พจนรัตน์ (2551, หน้า 90) ได้กล่าวถึงโครงการวัฒนธรรมสายใยชุมชน ซึ่งดำเนินการโดยกระทรวงวัฒนธรรมว่ามีหลายวิธี อันได้แก่ 1) การส่งเสริมจัดตั้งคลังสมอง เพื่อรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น จากบรรดาผู้รู้และนักปราชญ์ชาวบ้าน 2) ส่งเสริมการถ่ายทอดการเรียนรู้วัฒนธรรม 3) ส่งเสริมกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้วยการจัดกิจกรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี จารีตต่าง ๆ ในชุมชน 4) ส่งเสริมชุมชนให้มีเวทีพบปะสังสรรค์ แสดงออกและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน 5) ส่งเสริมการจัดทำพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน หอศิลป์ชุมชนเพื่อรวบรวมมรดกวัฒนธรรม เช่นเดียวกับปิ่นรัชฎ์ กาญจนะขีติ (2552, หน้า 132-134) ที่เห็นว่า ชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่อนุรักษ์หลายลักษณะ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมผ่านการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ 2) การมีส่วนร่วมโดยการกระจายผลประโยชน์ 3) การมีส่วนร่วมโดยการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน และ 4) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการกระจายอำนาจ เมื่อพิจารณาการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไม่ว่าวิธีใด ๆ ปัญหา เทพสิงห์ (2548, หน้า 297) เห็นว่า สามารถแยกวิธีอนุรักษ์ออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ได้แก่ การอนุรักษ์ทางตรง หมายถึง การอนุรักษ์ที่กระทำกับโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุนั้นโดยตรง เช่น การซ่อมสงวนรักษา การบูรณะ การปฏิสังขรณ์ และการอนุรักษ์ทางอ้อม หมายถึง กระทำใด ๆ ที่ส่งเสริมให้โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ นั้น ๆ ดำรงอยู่ เช่น การให้ความรู้ การออกกฎหมาย ฯลฯ ตามกฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม (ไอโคโมสไทย, 2554, หน้า 188) ยังพิจารณาว่า การอนุรักษ์วัฒนธรรมใดก็ตามต้องคำนึงวิถีชีวิตชุมชนที่สอดคล้องกับสภาพโดยรอบและภูมิทัศน์วัฒนธรรม ในฐานะส่วนประกอบการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงในคุณค่า และลักษณะเฉพาะของมรดกวัฒนธรรม จากแนวคิดดังกล่าว จะเห็นว่าลักษณะวิธีอนุรักษ์เพื่อความคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม จะเน้นคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแบบพึ่งพาตนเอง

การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมซึ่งหลากหลายวิธีขึ้นกับการบริหารจัดการของคนในชุมชน ในงานวิจัยของโชติมา จตุรงค์, ชาตรี ประภิตนทการ, วสุ โปษะนันทน์, และปองขวัญ ลาสูส (2553, หน้า 285-287) ได้ชี้ถึงการบริหารจัดการมรดกวัฒนธรรมในศาสนสถานและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ว่า โบราณสถานจำนวนมากขาดการดูแลอย่างถูกวิธี

ตามหลักวิชาการ บางครั้งถูกละเลย และไม่ได้รับความสนใจอย่างจริงจังจากผู้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลศาสนสถาน ทำให้โบราณสถานที่ตั้งอยู่ในศาสนสถานนั้น ๆ ถูกลดคุณค่าและความสำคัญ พร้อมทั้งให้เห็นแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากผู้ดูแลพื้นที่ดังกล่าวขาดความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์และความสำคัญของพื้นที่ จึงนำไปสู่การก่อสร้างเพิ่มเติม และรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ จึงเห็นควรให้ทุกฝ่ายร่วมมืออย่างจริงจัง โดยชี้ให้เห็นประชาชนเห็นถึงความสำคัญและร่วมกันมีส่วนร่วมในการดูแลพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ยังมีงานวิจัยของไพศาล สรรสรวิสุทธิ (2557, หน้า 119) ที่ศึกษาการจัดการความรู้ด้านมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดอุทัยธานี พบว่าสภาพมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดอุทัยธานีมีความหลากหลาย การจัดการความรู้ด้านมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นมีการดำเนินการด้านการส่งเสริมความรู้ ด้านการจัดเก็บความรู้ ด้านการเผยแพร่ความรู้ ด้านการอนุรักษ์ความรู้ และมีการดำเนินการด้านการพัฒนาให้เป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็ง จากงานวิจัยทั้งสองสะท้อนลักษณะการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่ควรจัดการโดยชุมชนชาวพุทธ ตำบลหน้าถ้ำ อาจเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเติมเต็มความรู้เกี่ยวกับวิถีอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมนี้

วิธีการวิจัย

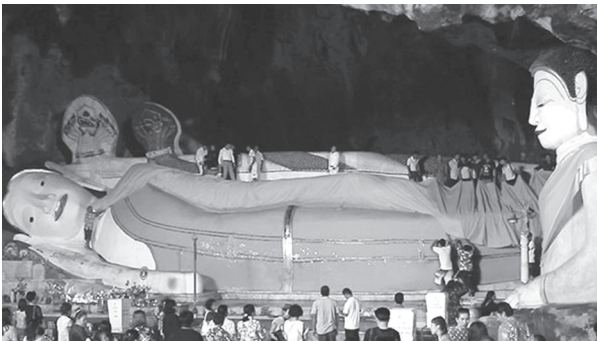
งานวิจัยนี้ใช้วิธีดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลทั้งจากเอกสารและภาคสนามในพื้นที่ชุมชนตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา ในช่วงปี 2558-2560 ข้อมูลภาคสนามได้จากเทคนิคการสังเกต และการสัมภาษณ์เชิงลึก สัมภาษณ์โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (Purposive sampling) ซึ่งถือเกณฑ์คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลเป็นคนซึ่งตั้งถิ่นฐานในชุมชนหน้าถ้ำและใกล้เคียงไม่น้อยกว่า 7 ปี ได้กลุ่มเป้าหมายพระสงฆ์ 2 รูป ชาวบ้านในตำบลหน้าถ้ำและใกล้เคียงซึ่งรู้จักกิจกรรมของชุมชน 13 คน เจ้าหน้าที่รัฐ (ครู เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล) 3 คน รวมทั้งสิ้นจำนวน 18 คน จำนวนนี้เป็นผลจากความอึดตัวของข้อมูลเชิงคุณภาพ นำข้อมูลมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือแบบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล โดยทำการสังเกตร่วมกับการสัมภาษณ์แล้วนำมาวิเคราะห์สร้างข้อสรุปแบบวิเคราะห์พรรณนา (Descriptive analysis)

ผลการวิจัย

จากการศึกษารูปแบบการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธ ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา พบว่า ชุมชนชาวพุทธเข้ามามีส่วนร่วมอนุรักษ์ 5 รูปแบบ ดังนี้

1) การร่วมกิจกรรมเพื่อสืบทอดประเพณี

ตำบลหน้าถ้ำมีประเพณีทางพระพุทธศาสนาสำคัญคือ ประเพณีห่มผ้าพระพุทธรูปไสยาสน์ ในวัดหน้าถ้ำหรือวัดคูหาภิมุข ทุก ๆ ปีคนในชุมชนหน้าถ้ำจะเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรม ทำหน้าที่ฝ่ายจัดการและผู้ร่วมพิธีกรรม ชาวพุทธในชุมชนร่วมสืบทอดประเพณีที่เชื่อมโยงกับพระพุทธรูปไสยาสน์ 3 ลักษณะคือ พิธีการบนบาน การห่มผ้าพระพุทธรูปไสยาสน์ และการเวียนเทียนรอบพระพุทธรูปไสยาสน์ พิธีการบนบานหรือบูชาพระพุทธรูปไสยาสน์ คนในชุมชนเชื่อว่า หากผู้ใดกราบไหว้บูชาจะบันดาลให้ผู้นั้นสมปรารถนา เจริญก้าวหน้าในอาชีพ บูชาด้วยบทพระศรีรัตนตรัยจะรักษาโรคได้ บำบัดความเจ็บปวด ถ้ามีการบนบานผู้เลื่อมใสจะนำหมากพลู ดอกไม้ ธูปเทียน จุดบูชา ตั้งไว้ในที่สมควร เมื่อสมหวังแล้วจะทำพิธีแก้บนในรูปแบบต่าง ๆ รูปแบบที่นิยมคือ การบวชพระ บวชชี บวชเณร นำสิ่งของที่บนไว้มาถวาย ภายหลังมีการปรับวิธีแก้บนอย่างมีแบบแผนมากขึ้น กำหนดเวลาแน่นอนจนกลายเป็นประเพณีแก้บนที่ปฏิบัติสืบมา โดยกำหนดเป็นเดือนหกข้างขึ้นของทุกปี ในอดีตทำพิธีแก้บนกลางคืนราว 2 ทุ่ม เป็นต้นไป โดยจัดแสดงหนังตะลุง 3 คืน เป็นพิธีที่เรียกว่า ตัดเหมรย (มะเหรย) หรือ เบร้ย คือ พิธีที่แสดงว่าพันธะสัญญาที่มีผู้บนบานไว้ได้ขาดจากกันแล้วหรือบรรลุแล้ว ทว่าปัจจุบันเลื่อนมาจัดช่วง 6 โมงเย็นจากสถานการณ์ความไม่สงบ

ภาพแสดงกิจกรรมการห่มผ้าพระพุทธรูปไสยาสน์

การห่มผ้าพระพุทธรูปไสยาสน์เป็นประเพณีที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ โดยความร่วมมือของคนในชุมชนที่เห็นว่า การห่มผ้านั้นนิยมทำกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังเช่น ห่มผ้าพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช จึงนำมาปรับใช้กับพระพุทธรูปไสยาสน์ด้วยเช่นกัน โดยเริ่มมาตั้งแต่ปี 2548 จากนั้นปฏิบัติการเรื่อยมาจนเป็นประเพณี การห่มผ้านี้จัดขึ้นประจำปีในวันที่ 13 เมษายน หรือในวันขึ้นปีใหม่ตามคติไทยเดิม ก่อนเริ่มกิจกรรมห่มผ้าคนในชุมชนมักนำผ้าไปห่มด้วยตนเอง ผืนเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง เห็นเป็นสีละลานตา แม้เป็นเหลืองแต่มีหลายโทนสี มีสีเหลืองสด สีหมากสุก สีแดง สีส้ม การห่มผ้านี้ทำด้วยแรงศรัทธา บ้างห่มผ้าเพราะได้ बनบ้านไว้ ต่อมา มีแนวคิดที่ว่าควรนำเอาความศรัทธาของแต่ละคนมาหลอมรวมกันเป็นผ้าผืนเดียว ปฏิบัติการเช่นนี้ทำให้ชุมชนมีพลังสามัคคีมากขึ้น ธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมามีแบบแผนเดียวกัน คนในชุมชนรู้สึกใกล้ชิดกับพระพุทธรูปไสยาสน์จากพลังหมู่มากกว่าต่างคนต่างทำ การมีส่วนร่วมในการปรับปรุงพัฒนากิจกรรมนี้ส่งผลทั้งในแง่คุณค่าทางสังคมและจิตใจ ตลอดเวลาของพิธีห่มผ้ามีการทอบทสวดภาวนา สร้างความเชื่อมั่นในการรับความคุ้มครองจากพระพุทธรูปองค์ดังที่เนาวรัตน์ น้อยพงษ์ (ม.ป.ป., หน้า 78) นักวิชาการท้องถิ่นเขียนไว้ว่า

“ทุกวันที่ 13 เมษายน วันสงกรานต์ของไทย ชาวหน้าถ้ำและใกล้เคียงต่างตึกดีใจ ปลื้มปิติใจ เราทุกคนได้มีส่วนร่วมในการนำผ้าผืนขนาดใหญ่ แทนห่มขึ้นบันไดพญานาค ช่วยกันจับผ้าคนละไม้คนละมือ เดินขึ้นบันไดถ้ำ ถึงหน้าพ้อท่านทุกคนร่วมสวดมนต์ ตั้งนะโม 3 จบ พุทธัง สาระณัง คัจฉามิ และนำผ้าเวียนรอบองค์พระสวดบทอธิปิโส ภาคะวา เวียนครบ 3 รอบ ห่มผ้าจากด้านบนสุดมากกลางพระอุระจรดปลายพระบาท”

การเปลี่ยนผ้าห่มพระพุทธรูปไสยาสน์ดำเนินการไปพร้อม ๆ กับการทำความสะอาดโดยเช็ดถูรอยคราบพระวรกาย เมื่อเปลี่ยนผ้าห่มพระพุทธรูปไสยาสน์ผืนใหม่แล้ว ผ้าผืนเดิมจะตัดแบ่งเป็นชิ้น ๆ ให้คนไปบูชา ปฏิบัติการห่มผ้านี้ได้ทำเพียงพระพุทธรูปไสยาสน์เท่านั้น ยังทำกับทวารบาลซึ่งเป็นรูปปั้นขนาดใหญ่หน้าปากถ้ำ รูปทวารบาลนี้คนในชุมชนทำพิธีเปลี่ยนผ้าห่มใหม่ทุกวันที่ 13 เมษายนของทุกปีเช่นเดียวกัน ส่วนผ้าเก่านำไปบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยเชื่อว่าสามารถคุ้มครอง และดลบันดาลให้ผู้ศรัทธาประสบผลสำเร็จ รูปลักษณะของทวารบาลยักษ์คล้ายคนป่าหรือเงาะจึงนุ่งด้วยผ้าสีแดง บางคนบนบานยักษ์ให้สำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา โดยแก้บนด้วยผ้าสีแดง หัวหมู เหล้าขาว ขนมโค ปิดทองหรือจัดมหรสพถวายตามที่แต่ละคนอธิษฐานไว้

ส่วนการเวียนเทียนรอบพระพุทธไสยาสน์ นิยมทำในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา แต่เดิมการเวียนเทียนทำที่โบสถ์ ภายหลังชุมชนตระหนักเห็นคุณค่าของพระพุทธไสยาสน์ จึงให้ย้ายมาเวียนรอบพระพุทธไสยาสน์ภายในถ้ำ โดยเริ่มพิธีราว 6 โมงเย็น ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนสานึกในพระมหากรุณาธิคุณ นอกจากนี้ ยังมีประเพณีเกี่ยวกับการตักบาตรเทโว ตรงบริเวณบันไดนาคทางขึ้นลงไปยังถ้ำ ซึ่งจัดในวันออกพรรษาของทุกปี โดยความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ ในพิธีทุกคนร่วมกันแต่งกายแบบไทยประเพณี บ้างสวมบทเป็นเทวดา อันเชิญพระพุทธรูปลงมาจากดิน เสมือนว่าพระพุทธเจ้าเสด็จจากเทวโลกมาสู่เมืองมนุษย์

การร่วมกิจกรรมเพื่อสืบทอดประเพณีเหล่านี้มีข้อสังเกตว่า หน่วยงานรัฐในท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่มเกือบทั้งสิ้น การมีส่วนร่วมของชุมชนในปฏิบัติการเพื่อส่งเสริมประเพณี โดยการสร้างพิธีกรรมหรือขนบอันสะท้อนถึงความผูกพันระหว่างชุมชนกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ การร่วมกันบำรุงรักษา การสืบทอดประเพณี สะท้อนถึงการมีส่วนร่วมในปฏิบัติการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของวัดคูหาภิมุข ที่มีเป้าหมายคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในถ้ำ การสืบทอดมรดกวัฒนธรรมของวัด ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมเหมือนจะยิ่งกระตุ้นให้ชุมชนสร้างพลังร่วมมือร่วมใจ เปิดพื้นที่ให้กับชุมชนไทยพุทธต้องสร้างความเข้มแข็งยิ่งขึ้น การแสดงถึงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมทางกิจกรรม คือสัญลักษณ์ที่ย้ำให้เห็นว่า ชุมชนยังต้องการอนุรักษ์วัฒนธรรมต่าง ๆ ของวัดที่อาจจะเลือนหายไป จากภาวะวิกฤตในสามจังหวัดชายแดนใต้

ในบรรดากิจกรรมต่าง ๆ เพื่อการอนุรักษ์ กิจกรรมการห่มผ้าพระพุทธไสยาสน์ นับว่ามีผู้ร่วมกิจกรรมมากที่สุด และได้รับการสนับสนุนจากรัฐหลายภาคส่วน สาเหตุเป็นเพราะต้องการให้มีการสืบทอดประเพณี แม้ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ให้กลายเป็นประเพณีประจำท้องถิ่น เพื่อดึงดูดความสนใจนักท่องเที่ยวหรือผู้แสวงบุญพระทางพุทธศาสนา ภาคส่วนที่สนับสนุน เช่น ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราช องค์การบริหารส่วนตำบลหน้าถ้ำ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยเฉพาะวัฒนธรรมเฉลิมตำบลหน้าถ้ำจัดสรรให้มากที่สุดและทุกปี งบประมาณแปดหมื่นถึงหนึ่งแสนบาท

2) การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน

การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมยังปรากฏรูปแบบการนำความรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมของวัดหน้าถ้ำมาจัดการเข้าสู่บทเรียน การสร้างกิจกรรมเสริมหลักสูตร

การอบรมยุวมัคคุเทศก์ศรีวิชัย โดยการขับเคลื่อนของครูโรงเรียนในชุมชน การนำเข้าสู่บทเรียนจัดทำโดยบรรจุเข้าไปในหลักสูตรท้องถิ่นและสาระด้านสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมในหน่วยการเรียนรู้เรื่องมรดกไทย เรื่องโบราณสถาน โบราณวัตถุ การถ่ายทอดเน้นการเรียนการสอนที่ยึดนักเรียนเป็นศูนย์กลาง มีหลายวิธี ได้แก่

- 1) การแบ่งกลุ่มนักเรียนกลุ่มละ 4-5 คน เพื่อช่วยระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชน แหล่งศิลปกรรมโบราณสถาน โบราณวัตถุในชุมชน และเขียนโครงการเรื่องโบราณสถานของพระพุทธไสยาสน์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น
- 2) การจัดสนทนาหรืออภิปรายเกี่ยวกับเหตุผลที่ต้องอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปกรรมในท้องถิ่น เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว หรือแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชน
- 3) ระดมสมองเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อโบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งศิลปกรรม จัดเวทีร่วมกันคิดร่วมกันทำโดยครูตั้งประเด็นปัญหา และเขียนผังความคิดเพื่อเสริมความเข้าใจ
- 4) จัดอภิปรายหรือได้วาทีเรื่อง ศิลปกรรมในท้องถิ่นส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้า และเชื่อมโยงสิ่งที่ศึกษาเข้าด้วยกัน (เนาวรัตน์ น้อยพงษ์, 2557, หน้า 117) จัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรโดยให้นักเรียนฝึกปฏิบัติจริงภาคสนาม รู้จักแสวงหาประสบการณ์ ถ่ายทอดความรู้หรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่มาศึกษาแหล่งศิลปกรรมที่วัด ทั้งนี้ก็เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ดังที่วิไล (นามสมมติ, สัมภาษณ์, 16 สิงหาคม 2560) กล่าวว่า “การนำเรื่องวัดหน้าถ้ำเข้ามาเรียนในโรงเรียนเด็กจะได้เข้าใจศิลปวัฒนธรรมของตัวเอง ให้มีจิตสำนึกเห็นคุณค่าของวัดที่จะช่วยบำรุงรักษาดูแล” การนำเข้าสู่บทเรียนในสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน ครูเน้นระดับประถมศึกษาปีที่ 5-6 เนื่องจากเริ่มกล้าแสดงความคิดเห็น รับการทดสอบความรู้จากกิจกรรม พิธีกรรมที่แสดงออกถึงความเคารพ ความศรัทธาเชื่อถือของชุมชน ความสามารถอธิบายถึงพระพุทธไสยาสน์ที่มีคุณค่าต่อจิตใจ ดังเช่นการอธิบายว่า หากพระพุทธไสยาสน์ถูกทำลายจะทำอย่างไร ถ้าเป็นการทำลายจะเป็นกลุ่มใด การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมทำได้อย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อปลูกฝังให้รักษามรดกศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น ดังที่จรรยา (นามสมมติ, สัมภาษณ์, 17 สิงหาคม 2560) กล่าวต่อป็นี “จำเป็นที่ต้องให้เด็กเรียนรู้ความเป็นมา และโบราณสถานของชุมชน ปลูกฝังให้เขารู้ว่าชุมชนเขามีตัวอย่างไร จะอนุรักษ์อย่างไร คนไทยพุทธมีน้อยลง ต้องปลูกฝังให้รักษาวัฒนธรรมของตนเองให้มาก ๆ”

การจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์เป็นหนึ่งในกิจกรรมเสริมหลักสูตรวัฒนธรรมท้องถิ่นของโรงเรียน จัดเป็นบางโอกาสเพื่อให้นักเรียนได้รับประสบการณ์จริง ด้วยการเป็นมัคคุเทศก์นำชมโบราณสถาน โบราณวัตถุของวัด นักเรียนนอกจากมีความรู้ความเข้าใจด้านมรดกท้องถิ่นแล้ว ยังสามารถถ่ายทอดหรือเผยแพร่แก่สาธารณชน การสนับสนุนการจัดอบรมเด็กและเยาวชนนี้ได้ช่วยกระตุ้นจิตสำนึก ให้เกิดการสืบสานและอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมอันดีงามของชุมชน ตลอดจนการปลูกฝังเยาวชนให้รักถิ่นฐานบ้านเกิด สิ่งสำคัญคือการสนับสนุนด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเสริมรายได้แก่นักเรียนและเยาวชนในระหว่างการศึกษาเล่าเรียน การอบรมดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2546-2547 หยุคชะงักลงจากมีสถานการณ์ความไม่สงบจัดขึ้นอีกครั้งในปี 2553 ถึงแม้โบราณสถานวัดคูหาภิมุขยังมีนักท่องเที่ยวน้อย การจัดโครงการอบรมนี้มิได้หวังให้ผู้อบรมมีรายได้เป็นหลัก แต่ต้องการบ่มเพาะคนรุ่นใหม่ให้รักศิลปวัฒนธรรมของตนท่ามกลางปัญหาความมั่นคงในพื้นที่ วิทยาการที่อบรมส่วนใหญ่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน นักวิชาการในท้องถิ่นและภายนอก ผลการปฏิบัติงานเป็นที่ยอมรับทั่วไปทั้งในท้องถิ่น หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ทุกระดับ ในปีการศึกษา 2547 โครงการได้รับการพิจารณาจากคณะวุฒิสภาสภาการศึกษาจังหวัดยะลา เสนอเป็นโครงการเชิงรุกตามแผนวุฒิสภาส่วนร่วมพัฒนาประเทศ เพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในโอกาสพระชนมพรรษาครบ 6 รอบ รวมถึงจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การรับพิจารณาทำให้มีเงินทุนสนับสนุนจากภายนอก โรงเรียนมีงบประมาณในการจัดกิจกรรมอบรมน้อยมาก จำเป็นต้องได้รับทุนอุดหนุนจากภายนอก ดังเช่น สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเขต 2

การอบรมตามโครงการยุวมัคคุเทศก์ศรีวิชัยในช่วงแรกประสบความสำเร็จมาก กลุ่มผู้รับการอบรมประกอบด้วยนักเรียนและเยาวชนในตำบลหน้าถ้ำ เป็นที่ยอมรับของผู้มาท่องเที่ยวและชื่นชมกับความรู้ความสามารถ ตลอดถึงความกระตือรือร้นในการปฏิบัติงาน แต่ในระยะหลังการปฏิบัติงานมีอุปสรรคอย่างมาก ซึ่งเหตุมิใช่เกิดจากศักยภาพของนักเรียนหรือคุณภาพการอบรมลดลง แต่เกิดจากสถานการณ์ความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ นักท่องเที่ยวหวาดระแวงในความปลอดภัย ทำให้นักท่องเที่ยวลดลงถึง 80% นักเรียนนักศึกษาที่เดินทางมาทัศนศึกษาลดลง 90% แตกต่างจากก่อนมีสถานการณ์ที่มีนักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยวสม่ำเสมอ โดยเฉพาะ

เสาร์-อาทิตย์ จำนวนโดยเฉลี่ยประมาณ 50-100 คน ปัจจุบันมีประมาณ 10-20 คนต่อวัน (เนาวรัตน์ น้อยพงษ์, 2557, หน้า 8) กล่าวคือ การจัดอบรมมัคคุเทศก์ไม่ได้บรรลุตามวัตถุประสงค์มากนัก นักท่องเที่ยวมีน้อย กลุ่มมัคคุเทศก์ไม่สามารถแสดงความรู้ความสามารถตามที่อบรมมาเต็มความสามารถ การร่วมปฏิบัติการอนุรักษ์ โดยถ่ายทอดสู่คนอื่น ๆ คงดำเนินอย่างต่อเนื่องเพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยวชุมชน แม้นักท่องเที่ยวมิได้เพิ่มจำนวนมากนัก

การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้ด้านวัฒนธรรมชุมชนส่วนใหญ่ทำโดยสมัครใจ เป็นมัคคุเทศก์เด็ก และเยาวชนสมัครเล่นมากกว่ามืออาชีพ เนื่องจากรายได้ที่ไม่มีมากนัก มีทั้งผ่านการอบรมและไม่ผ่านการอบรม การบรรยายความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมมักทำควบคู่กับความรู้ด้านธรรมชาติ เนื่องจากภายในวัดยังมีพื้นที่ที่เป็นถ้ำมีด ถ้ำที่มีความยาวลึกเข้าไปและสลับซับซ้อน นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางเยี่ยมชมทั้งสองแหล่งคือ ส่วนที่เป็นโบราณสถานและถ้ำมีด ผู้ปฏิบัติหน้าที่มัคคุเทศก์น้อยต้องเป็นคนในชุมชน มีความรู้ประวัติของวัดคูหาภิมุข ซึ่งการเรียนรู้อาจฟังจากรุ่นสู่รุ่น เรียนรู้จากรุ่นพี่ที่เป็นไกด์ จากอาจารย์ จากคนเฒ่าคนแก่ ดังศรัชัย (นามสมมติ, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2559) กล่าวว่า “จะเป็นไกด์ให้ความรู้ ต้องรู้จักพระนอน ใครอยากเป็นมากันเลย ใครว่างวันไหนก็มา ถ้านักท่องเที่ยวว่างก็จะมาช่วยกัน ใครมาไม่ต้องเคยอบรมเป็นไกด์ก็ได้ ขอให้มีความรู้” มัคคุเทศก์น้อยมีประมาณ 10 คน วันจันทร์ถึงวันศุกร์ปฏิบัติงานเพียง 2-3 คน หากวันหยุดมีมากขึ้นหรือเพิ่มจำนวนมัคคุเทศก์ที่มีอยู่เปิดทำการ 09.00-16.00 น. บางวันนักท่องเที่ยวมาไหว้พระพุทธรูปไสยาสน์เกินเวลาที่กำหนด เจ้าหน้าที่ดูแลวัดยังคงอนุโลมไม่ปิดประตูโดยทันที สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนมีความมุ่งมั่นที่จะถ่ายทอดความรู้แก่นักท่องเที่ยว ดังคำสัมภาษณ์ของชัยยะ (นามสมมติ, สัมภาษณ์ วันที่ 14 มีนาคม 2559) ที่ว่า “เหตุผลที่อยากอนุรักษ์ เพราะเป็นวัดบ้านเกิดเติบโตที่นี่ เรียนรู้ประสบการณ์ทุกอย่างจากที่นี่ หลังจากผมพาชมแล้ว มักจะบอกให้พาคนอื่น ๆ มาเที่ยววัดด้วย”

3) การรวมกลุ่มตั้งศูนย์วัฒนธรรมชุมชน

การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมยังคงดำเนินการโดยกลุ่มคนที่รวมตัวตั้งศูนย์วัฒนธรรมชุมชน ศูนย์ตั้งอยู่ภายในโรงเรียนวัดหน้าถ้ำ ภายใต้ชื่อศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราช เพื่อให้เป็นแหล่งรวบรวมวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นสื่อกลางหรือหน่วยประสาน

งานด้านการท่องเที่ยว ภายในศูนย์มีห้องแสดงนิทรรศการความเป็นมา และมรดก ศิลปวัฒนธรรมของชุมชน นักท่องเที่ยวจากภูมิภาคอื่นซึ่งมาเป็นหมู่คณะทัวร์หากต้องการ ชมโบราณสถานวัดคูหาภิมุขมักติดต่อกับศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดก่อน แล้วประสานมายัง ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราช ปัจจุบันศูนย์นี้ยังเป็นต้นแบบแหล่งเรียนรู้ชุมชนให้กับศูนย์ วัฒนธรรมอื่น ๆ ในเขตต่าง ๆ เช่น ธารโต ราเม็ง (รามัน) ศูนย์มีชาวพุทธเข้ามามีส่วนร่วม ในการปฏิบัติการ อย่างไรก็ตาม จากการดำเนินงานของศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราช คนส่วนหนึ่งมีทัศนคติว่า การดำเนินงานของศูนย์เฉลิมราชไม่ค่อยมีความชัดเจนมากนัก จึงรวมตัวตั้งกลุ่มย่อย ๆ ตั้งชมรมรักษำบ้านเกิดเพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมอนุรักษ์และสืบสาน มรดกวัฒนธรรม ดูแลโบราณสถานของท้องถิ่นอย่างเป็นทางการ การรวมตัวของกลุ่ม รักษำบ้านเกิดมีขึ้น เมื่อปี 2558 จากการรวมกลุ่มของสมาชิกด้วยความสมัครใจ ปัจจุบัน มีราว 25 คน แรงศรัทธาของกลุ่มมีหลายสาเหตุ เช่น สาเหตุปัญหานักท่องเที่ยวมักทำ พื้นที่บริเวณวัดสกปรก ดังนั้นชาวบ้านจึงสร้างกลุ่มเพื่อคอยดูแลรักษา นอกจากนี้ ยังต้องการสร้างผลิตภัณฑ์แสดงถึงเอกลักษณ์ของชุมชน กลุ่มนี้ยังแยกออกมาทำผลิตภัณฑ์ ของชุมชนที่เรียกว่ากลุ่มสีมายา เพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น ดังที่เนาวรัตน์ น้อยพงษ์ (สัมภาษณ์, 16 สิงหาคม 2560) กล่าวว่า “กลุ่มสีมายาอยู่ในสังกัดศูนย์วัฒนธรรม เฉลิมราช แต่ก็ทำเฉพาะสินค้าโอท็อป ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชตั้งขึ้นเพื่อเป็นศูนย์ข้อมูล แต่กลุ่มสีมายาจัดตั้งเพื่อให้คนเห็นข้อมูลของทางศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชออกมา ในรูปแบบที่จับต้องได้ และเข้าไปศึกษาเรียนรู้ได้จริง มีหลายหน่วยสนับสนุนกลุ่ม แต่ส่วนมากเป็นสิ่งของ หรือวิทยากร หน่วยที่อุดหนุนเงินก็มีศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราช ราว 5 หมื่น แต่ก็ต้องทำโครงการไป” ระยะเวลาหลังกลุ่มสีมายาได้รับการส่งเสริมมากขึ้น เนื่องจากรัฐเห็นประโยชน์ที่มีต่อชุมชนอย่างเป็นทางการ ภาครัฐที่สนับสนุน เช่น สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรรมสาขายะลา สนับสนุน 2-3 หมื่นบาท การให้เป็นวัสดุอุปกรณ์และความรู้ เช่น วิทยาลัยชุมชน วิทยาลัยเทคนิคยะลา สำนักงาน พัฒนาชุมชนจังหวัดยะลา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดยะลา

กิจกรรมดังกล่าวได้แสดงถึงความกระตือรือร้นของคนในชุมชนในการร่วมมือ อนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของวัดหน้าถ้ำในเชิงรุก การตั้งกลุ่มสีมายา เป็นการตั้งขึ้นเพื่อ ผลิตผ้าย้อมสี โดยเอาดินจากถ้ำ ซึ่งเชื่อว่า มีส่วนผสมของมูลค้างคาวความย้อม เป็นดินที่มีความ หนืด สีสันติดทนทาน ซึ่งมีเฉพาะที่ตำบลหน้าถ้ำเท่านั้น ผ้าที่ย้อมมักสอดแทรก

ลวดลายศิลปะที่มีในชุมชน เพื่อเป็นสื่อประชาสัมพันธ์โบราณสถานของวัด ดังที่ปรียา (นามสมมติ, สัมภาษณ์, 16 สิงหาคม 2560) กล่าวว่า “กลุ่มศรียายามาจากความคิดเรื่องพระนอน คนมาไหว้พระเยอะจึงอยากทำอะไรให้ชุมชน”

4) การปกป้องพื้นที่วัฒนธรรม

รูปแบบการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธ ยังแสดงโดยการสมัครใจเป็นผู้พิทักษ์ปกป้องวัดหน้าถ้ำหรือวัดคูหาภิมุข โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ อรบ. หรืออาสาสมัครรักษาความปลอดภัย และชรบ. หรือชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน หน่วยปฏิบัติการ อรบ. ตั้งอยู่บริเวณเส้นทางก่อนเข้าวัด เป็นการเสริมกำลังเพื่อช่วยเหลือเจ้าหน้าที่รัฐ ภายใต้พระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ โดยตั้งป้อมตรวจตราคนเข้าออกเพื่อความมั่นคงของหมู่บ้าน แต่ละเดือนมีการอบรม อรบ. ที่วัด เกณฑ์คนที่มียอายุ 20 ปีขึ้นไป ปฏิบัติแต่ละครั้งได้รับเบี้ยเลี้ยงเป็นค่าตอบแทน ส่วน ชรบ. เป็นชุดที่แต่งตั้งโดยระเบียบของราชการ (กรมการปกครอง) ผ่านการอบรมและได้รับการแต่งตั้งจากนายอำเภอ เพื่อให้ชุมชนเข้ามาช่วยเหลือพนักงานของหน่วยกำลังคุ้มครองและรักษาความสงบหมู่บ้าน ในหมู่บ้านหน้าถ้ำผู้ใหญ่บ้านจะเป็นคนควบคุมและรับผิดชอบ โดยจัดเวรยามทุกคืน เข้าปฏิบัติกรราว 19.00 นาฬิกา และเลิก 21.00 นาฬิกา สมทบกับกองกำลังทหาร ตำรวจ หรืออาสาสมัครรักษาดินแดน (อส.) ผู้เข้าร่วมเป็นคนในชุมชนทั้งหมดปฏิบัติงานมาแล้วไม่น้อยกว่า 3 เดือน การร่วมอารักขานี้ไม่เพียงปกป้องโบราณสถานของวัดเท่านั้น แต่ยังเป็นสื่อกลางของการสื่อสาร การจัดกิจกรรมมวลชน ตำบลหน้าถ้ำเป็นพื้นที่อยู่ในเขตเสี่ยงภัย จากสถานการณ์ความไม่สงบเคยถูกผู้ก่อการร้ายคุกคามมาแล้ว ทำให้ชาวไทยพุทธบางส่วนเสียชีวิตและขอย้ายออกจากพื้นที่ คนที่เหลืออยู่จึงมีน้อยลง จึงต้องช่วยเหลือตนเอง โดยรวมกลุ่มเสริมกำลังให้กับรัฐ คอยตรวจตระเวนรักษาความสงบเรียบร้อย เฝ้าระวังสถานการณ์โดยเฉพาะวัดไทย ซึ่งเป็นจุดอ่อนแอ จึงต้องเพิ่มมาตรฐานค่อนข้างมาก ทหารที่เข้าดูแลไม่เพียงพอ ดังที่เสถียร (นามสมมติ, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2559) กล่าวว่า “ชาวบ้านเค้ายอมไม่ได้ที่จะให้ใครมาทำลายโบราณของวัด เพราะวัดเป็นศูนย์รวมใจของชุมชน พระบรมมเก่าแก่จึงต้องปิดเปิดเป็นเวลา เลยเวลาบ้าง แต่ต้องคอยสอดส่องไม่ให้เกิดเหตุร้าย”

5) การรักษาสีงแวดล้อมของพื้นที่วัฒนธรรม

การรักษาสีงแวดล้อมของพื้นที่วัฒนธรรม เน้นหนักไปที่สีงแวดล้อมทางศิลปกรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัดคูหาภิมุข ชุมชนร่วมปฏิบัติการโดยการสนับสนุนจากหลาย ๆ ฝ่าย กลุ่มชมรมรักบ้านเกิดเป็นอีกหนึ่งที่ยช่วยดูแลสีงแวดล้อมภายในวัดช่วยจัดการด้านความสะอาด ทุก ๆ เดือนจะนัดหมายมาทำความสะอาด มีกลุ่มอาสาสมัครรักษามรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น ในกลุ่มนี้มีทั้งคนในชุมชนและเจ้าหน้าที่รัฐหน่วยต่าง ๆ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท) กรมศิลปากร โยธาธิการจังหวัด องค์การบริหารส่วนจังหวัดยะลา องค์การบริหารส่วนตำบลหน้าถ้ำมีบทบาทมากที่สุดในฐานะหน่วยปกครองชุมชน ดังคำกล่าวของประนอม (สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2559) ที่ว่า “ทำความสะอาดจะเป็นความร่วมมือระหว่างวัด อบต. และชาวบ้าน หากปีไหนไม่มีงบประมาณมาทำโดยเฉพาะ หากไม่มีก็จะร่วมกันทำความสะอาดสระน้ำ มีโครงการที่เรียกว่า สองมือน้อยนิด คืนชีวิตให้ลำน้ำ ตัดหญ้า กวาดขยะ เดือนละครั้งสองครั้ง” คนในชุมชนมีจิตอาสาต่อการร่วมรักษาสีงแวดล้อม โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน สะท้อนถึงความต้องการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของวัด องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นได้จัดจ้างคนงานกวาดขยะประจำ ดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความสะอาดบริเวณลานจอดรถหรือพื้นที่ท่องเที่ยว มีทหารซึ่งตั้งค่ายอยู่ใกล้วัดและพระช่วยดูแลรักษาด้วยแล้ว อย่างไรก็ตาม ชาวพุทธส่วนใหญ่ยังเห็นความจำเป็นต้องเพิ่มกำลังคน สร้างความเข้มแข็งในการทำมาความสะอาดวัด นอกจากนี้มีครูนักเรียนและชาวบ้านเข้ามาทำกิจกรรมในวัด โดยเฉพาะวันที่ 2 เมษายนของทุกปีซึ่งตรงกับวันมรดกไทย ปฏิบัติการรักษาสีงแวดล้อมในวันมรดกไทยนี้ นอกจากเป็นการกวาดล้างสีงสกปรกรกรุงรังในรอบปีแล้ว ยังเป็นการปลูกจิตสำนึกให้รักและหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง การรักษาสีงแวดล้อมและภูมิทัศน์ของวัดมิใช่เพียงกำลังชาวพุทธเท่านั้น ยังมีชาวมุสลิมเข้ามาช่วยเหลือโดยช่วยปิดกวาดขยะ ตัดหญ้า เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ด้านอนุรักษ์ หากแต่ไม่แสดงออกถึงการกราบไหว้บูชา ดังคำสัมภาษณ์ของนิเชะ (สัมภาษณ์, 16 สิงหาคม 2559) ที่ว่า “วัดหน้าถ้ำเป็นสมบัติของชุมชน ศาสนาไม่เหมือนกัน เราจะช่วยจะรักษาไว้” ชาวมุสลิมที่เข้าร่วมกิจกรรมส่วนหนึ่งเป็นสมาชิกที่อยู่ในชมรมคนรักบ้านเกิด ส่วนหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่มุสลิมจากองค์การบริหารส่วนตำบล มีมุสลิมเข้ามาเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนของชาวพุทธ การออกแบบและจัดภูมิทัศน์ของวัดยังได้รับความร่วมมือจากฝ่ายโยธาธิการจังหวัด

ในการจัดการ เช่น สร้างสะพานข้ามสระน้ำ ขุดสระและลอกสระน้ำ กำจัดพืชในน้ำ ตามแผนงานระยะยาวยังมีแนวคิดที่จะให้สระน้ำ มีเรือพายชมธรรมชาติและสร้างตลาดน้ำภายในวัด

อภิปรายผลการวิจัย

ผลศึกษาปฏิบัติการอนุรักษ์ของชุมชนทั้ง 5 รูปแบบ อันได้แก่ 1) การร่วมกิจกรรมเพื่อสืบทอดประเพณี 2) การถ่ายทอดวัฒนธรรมชุมชนแก่เด็กและเยาวชน 3) การตั้งศูนย์อนุรักษ์มรดกชุมชน 4) การปกป้องพื้นที่ทางวัฒนธรรม และ 5) การรักษาสีงแวดล้อมพื้นที่วัฒนธรรม สะท้อนถึงชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบทางอ้อมมากกว่าทางตรง เป็นการร่วมปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธ การร่วมอนุรักษ์ทางตรง ในรูปแบบร่วมบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานไม่ปรากฏนัก โดยถือเป็นอำนาจหน้าที่ของกรมศิลปากร เนื่องจากโบราณสถานสำคัญของชุมชนคือวัดหน้าถ้ำได้ขึ้นทะเบียนแล้ว แต่กระนั้นก็ตีรูปแบบการอนุรักษ์ทางอ้อมมิได้ตัดขาดจากหน่วยงานรัฐ กิจกรรมทั้งห้ารูปแบบมักได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐทั้งสิ้น รัฐยังคงมีบทบาทต่อการบำรุงรักษามรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อนำพารายได้สู่ชุมชน สอดคล้องกับทิศทางวัฒนธรรมตามนโยบายการพัฒนาสู่ประเทศไทย 4.0 (กระทรวงวัฒนธรรม, 2559, หน้า 11) ซึ่งรัฐต้องบูรณาการและร่วมมือกับภาคประชาชน ภาคเอกชน เพื่อนำทุนวัฒนธรรมมาก่อให้เกิดอุตสาหกรรมสร้างสรรค์และการบริการที่มีมูลค่าสูง การสนับสนุนของรัฐแสดงถึงอำนาจรัฐสู่รากหญ้า สนองตามแผนงานระดับชาติที่ต้องการส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น ตามที่สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2553) สนับสนุนการสร้างเครือข่ายด้านวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ ดังเช่น การอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรม การถ่ายทอด เผยแพร่ แลกเปลี่ยนและส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับสภาพที่แท้จริงของชุมชนชาวพุทธ ตำบลหน้าถ้ำที่มีการร่วมกิจกรรมเพื่อสืบทอดประเพณีอย่างสม่ำเสมอ และการถ่ายทอดวัฒนธรรมชุมชนแก่เด็กและเยาวชน หากมีกิจกรรมบางอย่างเป็นการประดิษฐ์ประเพณี ข้อสังเกตที่ว่าพื้นที่วัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธมีสิ่งทีเรียกว่า การประดิษฐ์ประเพณีซึ่งไม่พบมากนักในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังเช่น การริเริ่มกิจกรรมแห่ผ้าขึ้นไปห่มพระพุทธรูปไสยาสน์ภายในถ้ำ ซึ่งเลียนแบบการแห่ผ้าไปห่มสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในที่อื่น ๆ ยังอาจสังเกตได้ว่า

กิจกรรมนี้ไม่ได้มีปัจจัยจากนายทุน เหมือนการสร้างประเพณีแห่งอื่น ๆ แต่สร้างขึ้นจากความต้องการสานสัมพันธ์ระหว่างคนไทยพุทธด้วยกันท่ามกลางสถานการณ์ความไม่สงบ การอนุรักษ์และฟื้นฟูเพื่อความสามารถของคนในชุมชนซึ่งมีจำนวนน้อย ไม่หวังเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มจากการท่องเที่ยวมากนัก ภายใต้อาณัติสถานการณ์ความไม่สงบยากนักที่จะเรียกร้องความสนใจคนต่างถิ่น ให้มาเที่ยวต่งเช่นเหตุการณ์ปกติในอดีต ทั้งนี้โดยอาจเปรียบเทียบกับ การอนุรักษ์ประเพณีแม่โตะโตะของชาวไทยเชื้อสายจีนในอำเภอสุโขทัย ที่พบว่า ดำเนินเพื่อสร้างความสามัคคีของคนไทยพุทธโดยเฉพาะคนเชื้อสายจีน แต่มีปัจจัยที่มีนายทุนเกี่ยวข้องมาก ดังผลการศึกษาระบบทุนนิยมของทฤษฎี และเก็ดลาว บุญปราการ (2560, หน้า 502) ที่พบว่า เป็นการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีระบบทุนนิยมเข้ามาสร้างความชอบธรรมในการดำเนินกิจกรรมประเพณี ทั้งสองแห่งต่างมีรูปแบบการอนุรักษ์เพื่อคนกลุ่มน้อย หากที่วัดหน้าถ้ำเป็นการร่วมกิจกรรมเพื่อสืบทอดประเพณีอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ว่ากรบนบาน หมั้นผ้าพระพุทธรูปไสยาสน์ เวียนเทียนรอบพระพุทธรูปไสยาสน์ ก็เพื่อหาสิ่งยึดเหนี่ยวและร้อยรัดสังคมชาวพุทธในชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดของ ดุริโคม์ (Durkheim) (อ้างถึงในสุภาวดี จันทวานิช, 2551, หน้า 47) ที่เห็นว่า ศาสนาเป็นสิ่งประดิษฐ์ของสังคม ในสังคมขนาดเล็กที่มีโครงสร้างง่าย ๆ จะมีการยึดเหนี่ยวทางสังคม โดยการรักษาจารีตประเพณี ยึดถือค่านิยม ความคิด ความเชื่อ เจตคติแบบเดียวกัน

ความสำคัญของประเพณีและมรดกวัฒนธรรมของชุมชน ทำให้เกิดแนวคิดที่จะอนุรักษ์ผ่านโรงเรียน ถ่ายทอดวัฒนธรรมชุมชนแก่เด็กและเยาวชน การอนุรักษ์รูปแบบนี้ แม้เป็นมาตรฐานทั่วไปของระบบการศึกษาไทย ที่พยายามปลูกฝังศิลปวัฒนธรรมแก่ผู้เรียน แต่ในอาณาเขตชุมชนชาวพุทธในตำบลหน้าถ้ำนี้ การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนไม่ใช่เรื่องง่ายนัก หากปราศจากความจริงจังของครูในชุมชนท่ามกลางสถานการณ์ความไม่สงบครูไทยพุทธส่วนหนึ่งขอย้ายออกนอกพื้นที่ ส่วนหนึ่งยังคงอาศัยอยู่เช่นเดิมด้วยอุดมการณ์ที่จะรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้ ไม่ให้ถูกกลืนกลายไปกับวัฒนธรรมอื่น จึงมุ่งมั่นคิดวิธีการสอนแบบต่าง ๆ เพื่อให้เด็กและเยาวชนมีความรู้ ความเข้าใจมรดกวัฒนธรรมของตน การอนุรักษ์ยังรวมถึงการถ่ายทอดความรู้แก่นักท่องเที่ยว โดยอาสาสมัครชุมชนที่ผ่านการอบรมบ้างไม่ผ่านบ้าง หากความรู้ด้วยตนเองเพื่อนำมาบรรยายสถาน รูปแบบนี้สะท้อนถึงการอนุรักษ์ที่แยกออกได้สองมิติ

คือ ในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ดังที่วีระ โรจน์พจนรัตน์ (2551, หน้า 90) เห็นว่า โครงการวัฒนธรรมสายใยชุมชน ผลักดันโดยการส่งเสริมการถ่ายทอดการเรียนรู้ วัฒนธรรม และการส่งเสริมชุมชนให้มีเวทีพบปะสังสรรค์ แสดงออกและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในชุมชน แนวทางนี้พบทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความสามารถของคนที่ไม่อยู่ในโรงเรียน สอดคล้องกับปิ่นรัชฎ์ กาญจนชวลิตี (2552, หน้า 132) ที่เห็นว่า ชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่อนุรักษ์หลายลักษณะ การมีส่วนร่วมโดยพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนเป็นอีกรูปแบบหนึ่ง

ความมุ่งมั่นของครูก่อให้เกิดการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชน ที่ทำหน้าที่เฉพาะกิจเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน การรวมกลุ่มจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมชุมชนได้รับการสนับสนุนจากรัฐหลาย ๆ ฝ่าย สะท้อนถึงนโยบายของสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2553) ที่ต้องการให้รัฐมีบทบาทต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรม ส่งเสริมกิจกรรมและเสริมสร้างความเป็นเลิศทางวัฒนธรรม ผ่านการจัดตั้งคณะทำงานในกลุ่มต่าง ๆ การรวมกลุ่มจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมชุมชนสะท้อนถึงศักยภาพของชุมชนในการพึ่งพาตนเองและการฟื้นฟูพลัง การเริ่มต้นภายในโรงเรียนแสดงถึงความสัมพันธ์สามฝ่ายระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน อาศัยกำลังของครูและหน่วยงานการศึกษาเป็นฐานรวบรวมองค์ความรู้วัฒนธรรมชุมชน ครูชาวพุทธที่เป็นแกนหลักส่วนใหญ่เป็นผู้เกษียณอายุ ชักชวนแม่บ้านในชุมชนที่ว่างเว้นจากงานหลักดำเนินศูนย์ร่วมกันเพื่อผลประโยชน์ของชุมชนตน นำทุนวัฒนธรรมชุมชนมาเพิ่มมูลค่า ส่งเสริมรายได้และการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ทั้งยังเป็นขุมความรู้ ทำหน้าที่เผยแพร่แก่สาธารณชน การรวมตัวของชาวพุทธนี้จะเห็นว่ามีได้เอื้อต่อการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังเอื้อต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต การสืบสายวัฒนธรรม การเป็นตัวแทนวัฒนธรรมชาวพุทธของจังหวัดยะลาที่เหลืออยู่ ที่อาศัยพื้นที่วัฒนธรรมแห่งนี้สร้างพลังชุมชน ในภาวะที่ชาวพุทธมีจำนวนน้อยลง การจัดการความรู้ด้านมรดกวัฒนธรรมมิได้หวังผลตอบแทนอื่นใด นอกเหนือจากความสามัคคีความเข้มแข็งของชุมชน สอดคล้องกับผลการศึกษาของไพศาล สรรสรวิสุทธิ และคณะ (2557, หน้า 119) ที่พบว่า การจัดการความรู้มรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นในจังหวัดอุทัยธานี ประกอบด้วย การดำเนินการด้านการส่งเสริมความรู้ ด้านการจัดเก็บความรู้ ด้านการเผยแพร่ความรู้ ด้านการอนุรักษ์ความรู้ และมีการดำเนินการด้านการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานก่อให้เกิดความเข้มแข็ง

พื้นที่มรดกวัฒนธรรมของชุมชนหน้าถ้ำมีความหมายถึงวัดหน้าถ้ำ และพื้นที่บริเวณวัด การปกป้องพื้นที่วัฒนธรรมเป็นสิทธิของคนในชุมชนในการรักษามรดกวัฒนธรรมที่ตกทอดมาแต่อดีต การสมัครเป็นอาสาสมัครรักษาความปลอดภัย (อรบ.) และหรือชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) ร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐปกป้องศาสนสถาน สะท้อนถึงการใช้ยุทธวิธีทางทหารในการควบคุมสถานการณ์ การอนุรักษ์สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และหมู่บ้านชาวพุทธหน้าถ้ำเป็นความชอบธรรมของนักสู้เพื่อชุมชน แม้มรดกวัฒนธรรมเป็นสิทธิชุมชนในการแสดงความเป็นเจ้าของ แต่รูปแบบการอนุรักษ์ ชุมชนชาวพุทธไม่สามารถพึ่งพาตนเองในแบบที่รัฐต้องการ จากปัญหาสถานการณ์ความไม่สงบ อุทกภัยในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาวพุทธถูกลดทอนด้วยความกลัวต่อผู้ไม่หวังดี การปกป้องพื้นที่วัดและชุมชนชาวพุทธถึงยามค่ำคืนจึงเป็นทางเลือกสุดท้ายเพื่อการดำรงอยู่ของชาวพุทธ สอดคล้องกับผลการศึกษาของธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร และอภิชาติ จันทร์แดง (2557, หน้า 3) ที่พบว่า เหตุการณ์ความไม่สงบทำให้ชุมชนไทยพุทธต้องดูแลตนเองและช่วยเหลือตนเอง ในการป้องกัน เช่น การเข้าเวรยามของอาสาสมัครรักษาหมู่บ้าน (อรบ.) ซึ่ง อรบ. นี้โดยส่วนมากจะมีเฉพาะในชุมชนไทยพุทธ โดยรับการสนับสนุนบางส่วนเพื่อใช้ป้องกันจากทางราชการ รูปแบบการอนุรักษ์ยังรวมถึงการรักษาสิ่งแวดล้อมของพื้นที่วัฒนธรรม แกนนำชุมชนร่วมกับองค์กรรัฐ เอกชนมักจัดโครงการต่าง ๆ เพื่อพัฒนา คนที่เข้ามาร่วมปฏิบัตินี้ยังรวมถึงชาวมุสลิม สะท้อนให้เห็นว่า ความบาดหมางของคนต่างศาสนาไม่ปรากฏอยู่ในชุมชน อย่างไรก็ตามมุสลิมเหล่านี้มักมีตำแหน่งเจ้าหน้าที่รัฐมากกว่าประชาชนในชุมชน โดยเห็นประโยชน์ร่วมกันคือการพัฒนาสิ่งแวดล้อมแหล่งมรดกวัฒนธรรมชุมชน องค์กรต่าง ๆ ช่วยเหลือก็เพื่อเป้าหมายการท่องเที่ยว ซึ่งบางครั้งสิ่งที่ควรอนุรักษ์ก็ละเลย การพัฒนาบางอย่างก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกายภาพศาสนสถาน เช่น การทำสะพานคอนกรีตแบบใหม่เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวและสร้างมูลค่าแก่พื้นที่วัฒนธรรม สอดคล้องกับผลการศึกษาของโชติมา จตุรวงศ์ และคณะ (2553, หน้า 285-287) ที่ชี้ให้เห็นว่าการจัดการมรดกวัฒนธรรมในศาสนสถานและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์จำนวนมากถูกละเลย ไม่ได้ได้รับความสนใจจริงจังจากผู้มีหน้าที่ดูแลศาสนสถาน ทำให้โบราณสถานที่ตั้งอยู่ในศาสนสถานนั้น ๆ ถูกลดความสำคัญ มีการก่อสร้างเพิ่มเติม และรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ มรดกวัฒนธรรมของชาวพุทธบ้านหน้าถ้ำมีการพัฒนาไปพร้อมกับการอนุรักษ์ การพัฒนาปรากฏในส่วนภูมิทัศน์ภายนอก การอนุรักษ์มักปรากฏอยู่ภายในโบราณสถาน สถาปนีสื่อสะท้อนได้ว่า

แหล่งมรดกต้องมีทั้งการอนุรักษ์และพัฒนา เพียงแต่จะกระทำในส่วนใด เรื่องใดต้องพัฒนา เรื่องใดอนุรักษ์ ตามที่ปรีชา ช่างขวัญยืน (2560, หน้า 153) เห็นว่า การอนุรักษ์กับพัฒนา ต้องทำควบคู่กัน อนุรักษ์โดยไม่พัฒนาวัฒนธรรมก็ตาย การพัฒนาทำให้วัฒนธรรมยังอยู่ในชีวิตและสามารถสร้างมูลค่าได้

สรุปผล

ผลดังกล่าวทำให้เห็นว่า การดำรงอยู่ของชาวพุทธในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้กับการคงอยู่ของมรดกวัฒนธรรมต้องอาศัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมทุกรูปแบบ ประเด็นที่สงสัยว่า รูปแบบการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมชุมชนควรเป็นการขับเคลื่อนของชุมชนท้องถิ่น แต่ผลจากการศึกษาแห่งนี้ได้ชี้แล้วว่า ภายใต้อาณัติการไม่สงบ ชาวพุทธไม่อาจขับเคลื่อนโดยปราศจากการสนับสนุนของรัฐ รัฐต้องช่วยเหลือทุกกรณี ทั้งนี้อาจแยกได้สามประเด็น ประเด็นแรกคือการส่งเสริมจากภาครัฐ ด้านการจัดการ ความรู้มรดกชุมชน การตั้งศูนย์เพื่อถ่ายทอดวัฒนธรรมชุมชน การจัดกิจกรรมด้านศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นผ่านระบบการศึกษาของรัฐ การสร้าง และขยายเครือข่ายวัฒนธรรม การจัดงบประมาณ การส่งเสริมมรดกวัฒนธรรม ใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง เพื่อสร้างสายใยให้รักและผูกพันมรดกวัฒนธรรมของตนเอง ประการที่สองคือการควบคุม การปกป้องโบราณสถานที่ใช้ยุทธวิธีทางทหารจัดการ หากมีผู้รุกรานแหล่งมรดกวัฒนธรรม การควบคุมพื้นที่ก็เพื่อให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย กิจกรรมประเพณีต่าง ๆ มักตั้งกองรักษาความปลอดภัยซึ่งร่วมมือระหว่างตำรวจ ทหาร และประชาชน ประการที่สามคือ การพัฒนา การจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การนำทุนวัฒนธรรมมาสร้างมูลค่า การปรับปรุงสภาพแวดล้อม การพัฒนาพื้นที่วัฒนธรรม และโบราณสถานเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เน้นเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรม โดยความร่วมมือระหว่างรัฐ นักวิชาการท้องถิ่น และนักท่องเที่ยว ช่วยเพิ่มรายได้แก่ชุมชนพอประมาณ แม้มีนักท่องเที่ยวบ้างจำนวนน้อย กล่าวได้ว่า นโยบายของรัฐที่ต้องการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ แบบพึ่งตนเอง สำหรับพื้นที่ชุมชนหน้าถ้ำยังเป็นเพียงอุดมคติ トラบใดที่ยังมีสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ชาวพุทธซึ่งจำนวนน้อยไม่อาจตอบสนองตามนโยบายนี้มากนัก

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งต่อไปประเด็นที่น่าสนใจคือ กระบวนการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมไทยอย่างมีส่วนร่วมของชาวพุทธและมุสลิม เนื่องจากผลการศึกษาได้พบมีชาวมุสลิมบางคนเข้าร่วมส่งเสริมมรดกวัฒนธรรมไทยของชาวพุทธในชุมชนหน้าถ้ำอย่างมีเงื่อนไข มีมุสลิมบางกลุ่มให้ความร่วมมือแต่บางกลุ่มปฏิเสธ สิ่งที่มุสลิมยอมรับได้อาจนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมในชุมชน

ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากผลการศึกษาที่พบว่า การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธหน้าถ้ำต้องพึ่งพารัฐ รัฐจึงควรสนับสนุนวัฒนธรรมชุมชนที่ไม่เพียงการจัดสรรงบประมาณแต่คำนึงถึงระยะยาวที่จะทำให้อนุชนรุ่นหลังได้รับมรดกตกทอดต่อไป เพื่อการดำรงอยู่ของชาวพุทธที่มีจำนวนน้อย ซึ่งต้องกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ แผนงาน และการขับเคลื่อนสู่เป้าหมายที่เกี่ยวกับการรักษามรดกวัฒนธรรมไทยของชาวพุทธในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

รายการอ้างอิง

- กระทรวงวัฒนธรรม. (2559). *ร่างกรอบทิศทางยุทธศาสตร์ 20 ปี ด้านวัฒนธรรม ตามกรอบทิศทางยุทธศาสตร์ระยะ 20 ปี*. วันที่ค้นข้อมูล 3 มีนาคม 2559, จาก https://www.m-culture.go.th/mculture_th60/download/article.
- จรรยา (นามสมมติ). (2560, 17 สิงหาคม). *ครูประจำการ*. สัมภาษณ์.
- ชัยยะ (นามสมมติ). (2559, 14 มีนาคม). *มัดคุเทศก์ท้องถิ่น*. สัมภาษณ์.
- โชติมา จตุรวงศ์, ชชาติ ประภิตนทนาการ, วสุ โปษะนันทน์ และปองขวัญ ลาชูส. (2553). *รายงานการวิจัย การบริหารจัดการมรดกวัฒนธรรมในศาสนสถานและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา วันที่ค้นข้อมูล 11 มกราคม 2561, จาก <http://library.senate.go.th/document>.
- ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร และอภิชาติ จันทร์แดง. (2557). *ผลกระทบของสถานการณ์ความรุนแรงต่อชาวไทยพุทธในสามจังหวัดชายแดนใต้*. วันที่ค้นข้อมูล 12 มิถุนายน 2560, จาก <http://inrit-2015.com/inrit2014/Proceedings/C%201.1-1.5.pdf>.
- เนาวรัตน์ น้อยพงษ์. (ม.ป.ป). *แรงศรัทธาที่มาของประเพณี*. ยะลา: โรงเรียนวัดหน้าถ้ำ
- เนาวรัตน์ น้อยพงษ์. (2557). *โครงการรักบ้านเกิด*. ยะลา: สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษายะลา.
- เนาวรัตน์ น้อยพงษ์. (2560, 16 สิงหาคม). *ประธานกลุ่มสี่มายา*. สัมภาษณ์.
- ประนอม (นามสมมติ). (2559, 14 มีนาคม). *เจ้าหน้าที่ อบต*. สัมภาษณ์.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2560). *มโนทัศน์วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรียา (นามสมมติ). (2560, 16 สิงหาคม). *แม่บ้านกลุ่มสี่มายา*. สัมภาษณ์.
- ปัญญา เทพสิงห์ และเก็ดถวา บุญปรากฏ. (2560) การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษางานสมโภชเจ้าแม่โตะโมะเมืองสุโขทัย. *วารสารเกษตรศาสตร์ ฉบับสังคมศาสตร์*. 38(1), 493–505.
- ปัญญา เทพสิงห์. (2548). *ศิลปะเอเชีย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิ่นรัชฎ์ กาญจนันชฐิติ. (2552). *การอนุรักษ์มรดกสถาปัตยกรรมและชุมชน*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ไพศาล สรรสรวิสุทธิ. (2557) รายงานสืบเนื่องจากการประชุมสัมมนาวิชาการนำเสนอ
งานวิจัยระดับชาติและนานาชาติ เครือข่ายบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ
ภาคเหนือ ครั้งที่ 15. (หน้า 107-121). นครสวรรค์: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์.
วิสัย (นามสมมติ). (2560, 16 สิงหาคม). *ครูประจำการ*. สัมภาษณ์.
- วีระ โรจน์พจนรัตน์. (2551). การจัดการวัฒนธรรมกับความเจริญของประเทศ. *วารสาร
สุนารี*, 2(2), 85-97.
- ศรัชัย (นามสมมติ) (2559, 13 มีนาคม). *มักคุเทศก์ท้องถิ่น*. สัมภาษณ์.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2551). *พระราชบัญญัติองค์กรชุมชน พุทธศักราช 2551*.
กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน).
- สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2553). *แนวทางการพัฒนางานด้าน
วัฒนธรรมท้องถิ่นขององค์กรภาคประชาชน*. วันที่ค้นข้อมูล 11 มกราคม 2561,
จาก <http://oknation.nationtv.tv/blog>.
- สิราภรณ์ สีหนันทวงศ์. (2543). *การศึกษาเพื่อเสนอแนวความคิดในการอนุรักษ์ลุ่มพื้นที่บ้าน
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขา
สถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2551). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสถียร (นามสมมติ). (2559, 13 มีนาคม). *ผู้ดูแลวัดหน้าถ้ำ*. สัมภาษณ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น. (2539). *วัดคูหาภิมุข (วัดหน้าถ้ำ)*. ยะลา:
หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น สถาบันราชภัฏยะลา.
- องค์การบริหารส่วนตำบลหน้าถ้ำ. (2560) *บรรยายสรุปข้อมูลทั่วไป*. ยะลา: องค์การ
บริหารส่วนตำบล หน้าถ้ำ ตำบลหน้าถ้ำ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา.
- อิโคโมสไทย. (2554). *กฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดก
วัฒนธรรม ใน มรดกโลก มรดกร่วม การนำเสนอ คุณค่า และการจัดการ*.
กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ThaiPBS. (2556). *ชุมชนชาวไทยพุทธในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้*. วันที่ค้นข้อมูล
17 เมษายน 2561, จาก <https://news.thaipbs.or.th/content/214246>.